

Sarah Brooksová: Průvodce obezřetného cestovatele Pustinami

Vždycky mi přišlo zajímavé, jakým způsobem fantastická literatura odráží vývoj a proměny společnosti. Jde o žánr, ve kterém nejsou autoři vázáni doslovností: nemusí se nutně ohlížet na „pravdivost“ ani z hlediska reálií při vytváření příběhu, ani z hlediska jeho následného kritického hodnocení. Ve fantastice se tedy nejen odráží „atmosféra“ doby, ale přijde mi, že také lépe vyjadřuje obavy a hlavně touhy různých generací. Proto se také snažím číst knihy současných autorů, i když z hlediska kvality a čtenářského prožitku by většinou bylo výhodnější sáhnout po některém ze starších nepřečtených románů.

Východisko knihy Sarah Brooksové je jednoduché, ale přitažlivé: Někdy v průběhu 19. století se začalo území Sibíře z neznámých důvodů proměňovat v pitvornou a podle všeho smrtelně nebezpečnou krajinu. Tato změna velmi rychle vytlačila (nebo přímo zničila) veškeré lidské osídlení, takže je nyní celé to obrovské území nedostupné a nazývá se prostě Pustiny. Jediným způsobem, jak ho lze překonat, je patnáctidenní jízda Velkým Transsibiřským expresem, který spojuje Peking a Moskvu. Autorka tak zajímavým způsobem staví do kontrastu starosvětskou romantiku, kterou si spojujeme s cestováním luxusními vlaky minulosti, a pocit téměř nejasného, ale přitom neustálého fyzického i psychického ohrožení krajinou, kterou vlak projíždí.

Když jsem řekl, že autoři se nemusí trápit doslovnou pravdivostí fantastických reálií, neznamená to, že by mohli ignorovat realističnost věcí, které s naším světem sdílejí. Z tohoto hlediska je *Průvodce obezřetného cestovatele Pustinami* knihou nenapravitelně absurdní. Vlak dokáže celou cestu absolvovat s jedním tendrem uhlí a jedním tendrem vody. I kdybychom si představili nějaký efektivní kondenzační systém, těžko uvěřit, že technologie konce 19. století vytvoří uzavřený recyklační systém, který cestujícím ve vlaku umožní dokonce koupat se ve vaně. Ještě neuvěřitelnější je, že autorka očividně předpokládá, že vzhledem k nebezpečnosti Pustin byla celá železniční trať postupně stavěna z *vlaku*, byť speciálně upraveného.

Nejde však jen o technické potíže, neuvěřitelná je i ekonomika provozu vlaku. Z dvaceti vagónů připadají pouze dva na lůžka cestujících první třídy, kteří jsou schopni platit za jízdenky. Další dva, kde jedou cestující třetí třídy, musí být z nejasných důvodů nutně dotované. Čtyři pětiny prostoru tedy slouží jen k obsluze provozu. Uvážíme-li, že po trati jezdí jen jediný vlak, lze tomu vzhledem k enormním nákladům na (desetiletí trvajícím!) vybudování trati těžko uvěřit. Podle několika náznaků vlak sice převáží i zboží, ale ve schématu zapojení vagónů na předsádce knihy pro něj není vyhrazené žádné místo. Ostatně i samo řazení mi přijde z funkčního hlediska prapodivné, například chodit ke všem skladovacím a zásobovacím vagónům neustále přes nemocniční vůz mi nedává příliš smysl.

Je zřejmé, že autorka k reáliím přistupuje zcela nahodile, jen podle velmi romantizujících potřeb příběhu, který chce napsat. Těší-li někoho na fantastických knihách, jak je na základě věrohodných východisek vystavěna přesvědčivá spekulace,

bude si u této knihy neustále zoufat. Smysl knihy má vychodisko jinde: ve vztazích mezi postavami. Jak psychologie jednotlivých postav, tak jejich vzájemná střetávání působí naopak velmi věrohodně a přirozeně. Je skoro neuvěřitelné, jak velký rozpor panuje mezi tím, jak je autorka schopna přemýšlet o logice reálií a o dynamice vztahů. Rozhovory (i monology) postav rozvíjí pomalu a systematicky, informace nám odhaluje v opatrných a pečlivě vypočítaných dávkách, ale přesto důvěryhodně a aniž bychom se nudili.

Nápadná rozrůzněnost postav, z nichž většina skrývá složité tajemství nebo neobvyklý záměr, silně připomíná nejslavnější příběh o „cestě vlakem se záhadou“. Na rozdíl od detektivky Agathy Christie však v *Průvodci* není katalyzátorem žádná výjimečná událost, jako je například vražda. Přinejmenším první půlku knihy si autorka vystačí s pomalým rozvíjením motivů a prohlubováním vztahů mezi postavami – to nakonec velmi dobře odpovídá monotónní povaze cesty vlakem. Napětí nestupňují události, ale spíše očekávání. Zvnějšku samozřejmě působí sama krajina, která nejdříve psychicky, ale později patrně i fyzicky ovlivňuje cestující. Existuje však i tlak zevnitř, protože i posádka vlaku je velmi nervózní: při minulých cestě se stalo cosi podivného a nebezpečného, ovšem nikdo není schopný jasně si vzpomenout, o co šlo.

Odlíšnost od tradičních „vědecko“ fantastických příběhů však sahá ještě hlouběji. Jak postupně odhalujeme příběhy jednotlivých postav, stává se největším a nejdůležitějším tajemstvím povaha prostoru, který obklopuje vlak. Předpokládáme, že odhalení, proč se krajina změnila, by nám mělo poskytnout vodítko pro pochopení, jak se chovat. K podobnému pokusu v průběhu knihy dojde – a selže. V tom je vyznění příběhu dosti skeptické. Nejde o to, že postava, která se pokusí krajinu „racionalně“ prozkoumat, selže, protože její představy o vědě jsou dosti výstřední. Myslím, že závislost je opačná, ona výstřednost má ukázat, že jde o pokus předem odsouzený k neúspěchu. Z toho hlediska dává smysl i autorčin naprostý nezájem o věčné fungování techniky (byť techniku ukazuje pozitivně, postavy jsou jí převážnou okouzleny způsobem, který si s koncem devatenáctého století často spojujeme).

Případné vysvětlení, že Sarah Brooksová jednoduše nemá pro „vědu a techniku“ smysl, ale není dostatečné, protože stejná neuváženost, ne-li zmatenost provází i morální rozměr příběhu. Společnost provozující vlak je popisována jako hamižná a společensky nezodpovědná. To sice může znít jako klišé, ale je to klišé vlastní už 19. století – a v zápletku funguje dobře (pominu-li již zmíněnou pochybnost, jak provoz vlaku vůbec dokáže vydělávat). Stupňování počtu cest napříč Sibíří je sice téměř automaticky odsouzeno jako bezohledné, ale přitom se zdá, že to byly právě častější cesty, co nějakým způsobem vyvolalo v Pustinách novou proměnu, která snad povede k tomu, že změněná krajina bude schopna (či dokonce ochotna?) opět integrovat přítomnost člověka. Tento zvláštní – ale neobvyklý – etický paradox, kdy v jednom rozměru špatné chování

může vést v jiném rozměru k dobrým výsledkům, nechává autorka zcela nepovšimnutý. Odpor ke špatnému a radost z nového žijí v postavách zcela odděleně, i když pramení ze stejného zdroje – a nezdá se, že by to sama postřehla.

Rozpory, které se v knize objevují, není snadné vysvětlit. Rozhodně to není tak, že by se kniha dala redukovat na sled nepřiliš dobře souvisejících scén, jak je dneska časté – její kompozice je naopak promyšlená velmi dobře. Možná by se dalo říci, že román lze nejlépe chápat jako jakési „zapomenutí“ předchozího zhruba století vývoje fantastické literatury. Nejen v tom, že autorka k technice přistupuje toliko literárně, když její fungování opět zobrazuje naivně, protože se odvíjí jen podle utilitární role v příběhu. Ale ještě spíše v tom, že pointa příběhu směřuje k vizi víceméně utopické proměny lidské společnosti, aniž by se příliš zajímala o to, jaké má podobná změna nutné předpoklady. Je to nicméně lepší konec, než v jaký jsem doufal. Dlouho se zdálo, že vyústění knihy musí být skeptické. Postavy nejdříve měly příliš málo vědomostí, než aby mohly něco ovlivnit, a pak už byly příliš ve vleku událostí, než aby něco mohly změnit.

Zdálo se tedy, že kniha bude toliko metaforou dnešních představ o klimatické změně. Pustiny by představovaly jakousi vzpouru proti působení člověka. A podobně jako dnes aktivisté bojují proti změně klimatu prostředky, o kterých je dopředu jasné, že nebudou fungovat, i kdyby byla jejich představa o oteplování planety správná, tak by postavy byly odsouzeny ke snaze, která je marná, protože neexistoval okamžik, kdy mohly svým rozhodnutím něco ovlivnit. Takto přízemní našťestí Sarah Brooksová není, její ambice jsou vyšší než metaforicky vyjádřit generační prožitek.

Přínejmenším na literární úrovni sice sdílí současnou představu, že racionální poznání není možné (nebo alespoň není důvěryhodné), takže směrodatný názor může vzniknout pouze na základě nahodilých (nanejvýš nějak „dobře vybraných“) evidencí. Nedozevíme se proto, co změny krajiny vyvolalo a jak máme Pustiny vlastně chápat. Ale z role, kterou v příběhu sehraji, lze spolehlivě usuzovat, že nepředstavují ani degeneraci způsobenou člověkem ani alternativu k lidstvu. Mnohem spíše jsou evolučním krokem, sice zlomovým, ale přirozeně navazujícím. Kniha proto překvapivě není o zmaření naděje, ale o naplnění touhy.

Nepokojivé by se mohlo zdát, že postavy rozhodují o svoji budoucnosti (a zprostředkovaně možná i o budoucnosti lidstva) nikoli na základě úvah založených na znalostech, ale aktem víry. Myslím, že tím se ale kniha příliš neliší od řady klasických sci-fi příběhů: ty se sice často tváří, že jsou založeny vědecky, nicméně klíčové volby hrdinů jsou spíše existenciální. Ostatně, až na chytré vymyšlené výjimky, omezený rozsah románu a potřeba dramatické výstavby ani neumožňují, aby příběh kopíroval zdlouhavou a patrně nevyhnutelně byrokratic-

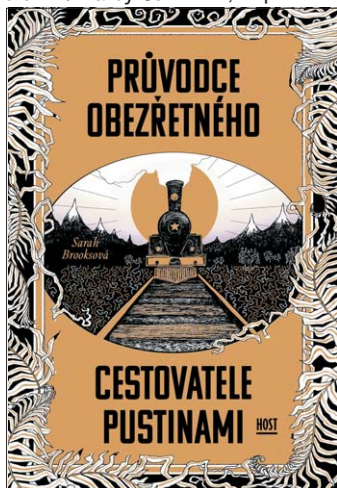
kou povahu moderní vědy. Nemluvě o tom, že naše představa o autentickém lidském rozhodnutí není obvykle spojena s racionálním vyhodnocením všech relevantních dat, ale s intuitivní schopností udělat správná rozhodnutí na základě dat nahodilých.

Problematická je spíše samozřejmost, s jakou se postavy nadcházející biologické „revoluci“ poddávají. Nejde ani tak o to, že příliš netuší, kam směřuje, ani o to, že přinese dlouhou řadu vedlejších obětí. Poučenější čtenáři vědí, že následky budou mnohem problematičtější, než jak autorka naznačuje, protože podobné utopické scénáře fantastické romány v reakci na optimismus rané sci-fi několik desetiletí zkoumaly. Mám podobné analytické příběhy vyspělé fantastické literatury rád a celkem vzato se ztotožňuji s jejich závěry. Ale přesto jsem si užil, jak je v *Průvodci obezřetného cestovatele* nakonec velmi neobezřetně naplněna právě touha po velké a viditelné změně, která může přinést dramatické uspokojení, které nám jinak komplexní svět téměř neposkytuje. Bylo osvěžující něco podobného zase jednou vidět a prožít – tedy ve fiktivním příběhu.

Obraz jízdy vlaku po kolejích se tudíž přesmykl od představy, že směřování osudu nelze nijak ovlivnit, k vizi, že lze pouze buď nedojet a naprosto selhat, nebo dojet a zcela zvítězit. Nemám tedy potíže s tím, že Sarah Brooksová vyjádřila touhu, která by v doslovném provedení zřejmě byla zhoubná. Je-li v tom obsažena nějaká generační výpověď, vlastně by mi to dokonce přišlo jako výborná zpráva, protože by to významně přesahovalo nímání se v uměle vytvářených sociálních problémech, které v posledních letech obvykle vídáme. Místo, kde si autorka příliš usnadňuje práci, vidím jinde: i kdybychom se oprostili od doslovnosti, brali její vizi metaforicky a předpokládali, že vyjadřuje dobré a správné směřování naší budoucnosti – což jako čtenář ochotně udělám –, myslím si, že zásadně podceňuje sílu setrvačnosti současného stavu. Střet mezi starým a novým je chvíle, kdy už nelze odsouvat otázku, jak věci „technicky“ fungují.

Kniha tento neuzavřený rozpor do určité míry reflektuje. „První měsíce jsou v mých vzpomínkách jen vírem ohromení, hrůzy a údivu, přesvědčení, že nás zastaví, a stejného přesvědčení, že jsme nezastavitelní.“ (str. 377) A o kousek dále: „Necháme vás, abyste našli způsoby, jak s nimi [=se změnami] žít, abyste učinili rozhodnutí, kterému cílíme všichni – odmítneme změny, budeme bojovat, prchat, nebo je přivítáme?“ (str. 378) To je dnes, myslím, už nedostatečný postoj. Kniha se při odpovědi na tuto otázku přidržuje velmi klasické odpovědi evropské tradice: Cokoli, co je schopno vytvářet vztah, je v zásadě správné. Ale opravdovou obtíž nepředstavuje to, jak vztah navázat, být to bývá ta na zajímavé události bohatší část, takže se o ní častěji píše knihy. Mnohem složitější je část následující: co si se vztahem počít, aby byl smysluplný?

Zřejmě se snažím říct, že skutečně přínosné by mi přišlo

pokračování knihy, druhý díl *Průvodce*. Jak vypadá konkrétní – byť metaforicky vyjádřený – život lidí, kteří byli u revoluce, rok poté? První kniha samotná (bez hypotetického druhého dílu) poučenějšího čtenáře neuspokojí, když v dobách nejistoty říká, že je třeba jít dále. To je samozřejmě pravda. Zdá se, že naše předchozí civilizační vize se zhroutila, a řešením určitě není zůstat stát na místě, jak dnes v rozličných podobách tvrdí propagátoři nerůstu. Ale po zhroucení vize jen zřídka nastává její restaurace, takže ani nestačí vědět, že jsme na špatném místě a máme se vrátit, jak mám sklon si myslet já (a snad i další lidé formovaní podobnými knihami). Nadějí bývá šťastný vývoj nové vize. Není asi zvlášť rozumné si myslet, že by nám ji mohla fantastická literatura přímo ukázat: sci-fi nebývá v odhadování budoucnosti nijak nadprůměrně výjimečná. Ale snad by mohla vytvářet jakési „naladění“ pro její rozpoznání.

Myslím, že posledním, kdo se o něco podobného opravdu pokoušel, byl J. G. Ballard – alespoň jsem tak jeho knihy v 90. letech, kdy jsem se s nimi seznamoval, vnímal. Ale optimismus devadesátých let nás příliš ukolébal, mysleli jsme si, že správnou budoucnost není třeba hledat, že nastane samovolně. Fantastická literatura se více soustředila na svoji zábavnější epickou složku – a těžko jsme to mohli jako čtenáři neoceňovat. Ale když se nakonec budoucnost vydala jiným směrem, než jaký metaforicky zkoumal kyberpunk a J. G. Ballard, zůstali jsme bezradní, odkázaní v nejlepších případech na ojedinělé kritické a skeptické extrapolace současného stavu – pravdivé, ale nepřínosné.

Průvodce obezřetného cestovatele Pustinami je v řadě ohledů naivní – a v některých ohledech i směšná – kniha. Ale připomíná nám, a to s nečekanou naléhavostí, že má-li fantastická literatura překročit hranice běžné žánrové beletrie, nesmí se zcela vzdát Ballardova programu spekulativního výzkumu našeho *vnitřního prostoru*. Protože i v době, kdy máme k dispozici vědu, která je založena skladebně na měření a pokusech, stále si vztah k *vnějšímu prostoru* vytváříme hlavně prostřednictvím naší mysli, jejíž fungování je mnohem spíše založeno na podmanivosti metafor. I kdyby Sarah Brooksová pokračování svého románu nenapsala, přišel mi dostatečně podnětný, aby snad někoho ponoukl zkoušet hledat nové a lepší metafory pro naši situaci, kterou docela působivě zobrazila. Fantastika je žánr, který nám velmi dobře umožňuje zkoumat metafory nanečisto. A je mnohem lepší připravit si jejím prostřednictvím v mysli prostor, který utvářejí metafory, které obstály v našem vlastním dramatickém zkoumání, než si do ní nechat vnutit náhodné cizí metafory z okolního prostředí.

Jiří Grunt